ИЗДАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГРИГОРИЯ ГАНУЛЯКА ВО ЛЬВОВЕ (1910–1939)

Леся Кусий

В статье рассмотрено львовский период издательской деятельности Григория Гануляка — писателя, журналиста, редактора, основателя и владельца издательства "Русалка" во Львове. Проанализировано типовидовую структуру издательского репертуара "Русалки", очерчено круг автуры. Обращено внимание на редакторскую работу Г. Гануляка, представлено его литературное наследие, выделено произведения лемковской тематики. Подано биографические данные Г. Гануляка.

Ключевые слова: *Григорий Гануляк, история издательства "Русалка" во Львове, издательский репертуар, редакторская деятельность.*

УДК 929(477)Тищенко

ЮРІЙ ТИЩЕНКО В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО РУХУ ХАРКОВА І КАТЕРИНОСЛАВА ПЕРІОДУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Олександра Юркевич

молодший науковий співробітник відділу наукової бібліографії ЛННБУ ім. В. Стефаника

Висвітлюється видавнича і суспільно-політична діяльність Юрія Тищенка періоду Першої світової війни. Звернено увагу на його співпрацю з Володимиром Винниченком у заснуванні й виданні "Слова" (1915) — першого робітничого часопису Харківщини.

Ключові слова: *Юрій Тищенко, Володимир Винниченко, Харків, газета "Слово", Катеринослав.*

Юрій Пилипович Тищенко (1880–1953) як активний учасник українського національно-культурного руху заявив про себе в київський період діяльності (1907–1913), виступаючи помічником

© Юркевич О., 2009

і сподвижником Михайла Грушевського в його видавничих проектах (“Літературно-Науковий Вістник”, газети для селянства “Село”, “Засів”); провадячи видавництво дитячої та юнацької літератури “Лан” (1909–1914) з Олександром Грушевським і видавничу спілку марксистського спрямування “Дзвін” (1913–1914) з Володимиром Винниченком і Левом Юркевичем. Друкувався в національній періодиці. Відіграв вагому роль у заснуванні мережі українських книгарень Наддніпрянщини.

Саме цей життєвий етап Ю. Тищенка певною мірою вже відображений в науковій літературі, хоча, за невеликим винятком, як самостійний сюжет не фігурує, що й спонукало до окремого вивчення зазначеного періоду в контексті монографічного висвітлення даної персоналії [12, с. 127-131; 136-138].

Заявлена тема дотепер лише частково потрапляла в поле зору дослідників історії української журналістики та загальноукраїнського видавничого руху першої третини ХХ ст. — А. Животка [9, с. 244, 245; 10, с. 208, 209], І. Бойка [33; с. 191], І. Крупського [15, с. 141; 16, с. 59], І. Михайлина [18, с. 282, 284], М. Чабана [39, с. 19; 40], Н. Дорощук [8, с. 78], М. Скорик [28, с. 49] та ін.

Окремі фрагменти політичної та суспільно-громадської активності Ю. Тищенка розглядалися на тлі розвитку українського партійного руху в роботах Д. Дорошенка [7, с. 84-87], О. Гермайзе [3, с. 315, 331-333, 336], Г. Костюка [14, с. 39-41], С. Наумова [20, с. 115; 21, с. 208, 209, 253, 279; 22, с. 130], О. Сарнацького [26, с. 36; 27, с. 147], І. Патера [24, с. 154, 232, 233, 235], А. Голуба [5], Л. Нагорної [19, с. 204], Л. Винара [1, с. 191], Л. Соневицького [29, с. 162, 163], Л. Качмар [13, с. 130] та ін.

Доводиться констатувати виразну нерівномірність висвітлення ряду аспектів діяльності Ю. Тищенка на різних етапах життя, відтак недостатність та епізодичність опрацювання названої теми обумовлює потребу її наукового осмислення.

Важливою фактологічною базою для розробки проблеми, водночас інтегральною частиною творчого доробку, що суттєво доповнює першоджерела, є спогади Ю. Тищенка [31; 32]. Саме вони дозволяють з високою достовірністю відтворити індивідуальність діяча, охопити коло його ідейних прибічників та широкий діапазон творчості. Для мемуарів притаманна чітка хронологічна

послідовність, гармонійне поєднання розповіді про особисте та суспільне, що надає їм значення першорядного джерела для реконструкції та вивчення життєвого шляху Ю. Тищенка в зазначений період і створює міцні підстави для опрацювання його наукової біографії.

Хоча, безперечно, цілісне вивчення теми можливе із залученням усіх груп джерел: архівних і опублікованих матеріалів, епістолярію, мемуарів, тогочасної періодики тощо за умови їх детального критичного аналізу.

Разом з іншими джерелами спогади Ю. Тищенка важливі як для визначення віх його життя і діяльності, так і для об'єктивізації характеристики тогочасної суспільно-політичної і культурної ситуації. Свідома деталізація біографічних даних діяча за цей складний для всього громадянства період застосовується для представлення особистісної позиції, розкриття його творчих і суспільних зв'язків.

Незадовго до Першої світової війни для Ю. Тищенка склалися вкрай несприятливі обставини. Хоча, крім М. Грушевського, Є. Чикаленка, Д. Дорошенка, мало хто в Києві знав справжнє прізвище Павла Лаврова (Ю. Тищенка), поліції, проте, вдалося вийти на слід обвинуваченого у справі залізничного страйку 1905 р. на станції Долгинцеве Катеринославської губернії. Щоб не потрапити за ґрати, Ю. Тищенко змушений наприкінці 1913 р. знову податися за кордон. Усі запаси книг, які видали "Лан" і "Дзвін" було передано на комісію книгарням, видавництва практично припинили свою діяльність.

6 січня 1914 р. Ю. Тищенко опиняється у Львові, а через тиждень — у Парижі, де бачиться з В. Винниченком і Л. Юркевичем — своїми соратниками з Української соціал-демократичної робітничої партії (далі — УСДРП) та співвидавцями партійного органу "Дзвін". Починається новий етап їхніх взаємостосунків. За допомогою товаришів утікач наприкінці лютого прибуває до Джерсі-Сіті (США), прилаштовується у книгарні "Свобода" та редактором у товаристві "Просвіта". За океаном Ю. Тищенко затримується недовго: взявши відпустку, того ж літа подається до України, щоб відвідати родину і продовжити видавничу діяльність. Їдучи через Париж, на початку червня знову зустрічається з

В. Винниченком та Л. Юркевичем, від яких отримує документи на прізвище болгарського офіцера Атаназія Агафанговича Дюльгерова. Повернутися Ю. Тищенко планував не пізніше кінця червня з тим, щоб потрапити на конференцію УСДРП, призначену на 18 липня в Галичині.

Передусім Ю. Тищенко зупинився в Петербурзі, де в той час проживав член УСДРП В. Садовський і деякі знайомі, що гуртувалися навколо книгарні "Український базар". Звідти вирушив до Харкова, де працювала українська книгарня, яку він заснував у 1909 р. Завідував нею учень Ю. Тищенка Степан Луценко, що мав стати головним постачальником видавничої продукції з України до Америки. Жив на хуторі, поблизу Харкова, у Павлова, знайомого ще з київських часів, про якого збереглися відомості як про свідомого українця, мецената Наукового товариства ім. Шевченка.

У день від'їзду Ю. Тищенка за кордон із паспортом Атаназія Дюльгерова в Росії розпочалася загальна мобілізація, а слідом за нею проголошено війну Австро-Угорщині. Кордони були закриті, виїзд із болгарським паспортом унеможливлювала позиція Болгарії, що схилялася до спілки з воюючими супротивниками. Перші тижні війни принесли й загострення урядових репресій проти всіх проявів українського національного життя. Зокрема, війна розв'язала руки жандармам для посиленого агентурного нагляду за лідерами українських партій та помітними діячами українського політичного руху.

Ю. Тищенко був змушений залишитися в Україні нелегально, не маючи зв'язків ні з В. Винниченком, ні з Л. Юркевичем, які перебували за кордоном. Довелося до глибокої осені потайки проживати на хуторі в Павлова, зрідка виїжджаючи до Харкова або Катеринослава.

Від катеринославського товариша Дмитра Лисиченка Ю. Тищенко дізнався, що додому наприкінці літа повернувся В. Винниченко, який короткий час пробувши нелегально в Катеринославі, виїхав до Москви. Майже одночасно туди прибув Ю. Тищенко. Відтоді обидва тісно співпрацюють та перебувають у постійному контакті. Було вироблено програму спільної діяльності на найближчий час, в основному видавничої. Та доба дала чи не найкращі твори В. Винниченка: романи "Хочу!", "Записки Кирпатого

Мефістофеля", оповідання "Босяк" та ін. Оскільки з вибухом війни все українське видавництво опинилося під загрозою заборони, то дев'ятий том творів письменника вирішили видавати в Москві, що і взяв на себе Ю. Тищенко. Вже через місяць книга побачила світ в авторитетній друкарні братів Рябушинських під видавничою маркою "Дзвону" (1915).

Залишатись у Москві зі старими документами ставало небезпечно. В. Винниченко, маючи зв'язки з партійними центрами, за кілька тижнів роздобув паспорти: Ю. Тищенкові — на ім'я Федора Гараха (Гороха), козака села Велика Бучка Полтавської губернії Костянтиноградського повіту, собі — на ім'я Івана Довгаля із тієї ж місцевості. Паспорти були "білі" (тобто не вимагали відбуття військової повинності), до того ж — справжні — із печаткою волості: волосний писар належав до УСДРП і виписав документи на дійсних осіб.

Ю. Тищенко переїжджає до Харкова, де розпочинає партійну роботу, в яку вони з В. Винниченком, ще перебуваючи в Москві, поступово й обережно втягувалися. Тут він тимчасово зупинився в родині Степана Луценка, а навесні — поблизу Харкова, на околиці села Карачівка, біля ріки Мерефа, винайняв дачу. Невдовзі туди ж прибув В. Винниченко. Літо та осінь 1915 р. дали результат їхньої партійної співпраці.

Розгорнути партійну діяльність, одначе, вдалося не відразу. Під час війни одним з головних завдань самодержавства було винищення всього, що асоціювалося з поняттями "сепаратизму" та "мазепинства". Швидко відреагували офіційні кола Росії на створення у серпні 1914 р. Союзу визволення України (далі — СВУ). З кінця листопада 1914 р. за наказом Департаменту поліції Міністерства внутрішніх справ Росії почався терміновий розшук членів СВУ, представників емігрантських кіл та діячів галицьких партій, які, за агентурними відомостями, повинні були знаходитись в межах Наддніпрянської України. Про заснування Союзу Департамент поліції Міністерства внутрішніх справ повідомив циркуляром від 13 грудня 1914 р. усіх начальників губернських жандармських управлінь — Київського, Чернігівського, Катеринославського, Харківського, Одеського та ін. Поряд із

розпорядчими наказами та повідомленнями загального характеру від Департаменту поліції надходили також вказівки, що безпосередньо стосувалися дій жандармів щодо тих чи інших представників українських партій Наддніпрянщини і Галичини, членів СВУ. Так, 11 березня 1915 р. всі губернські жандармські управління отримали дані щодо конкретних осіб з підавстрійської України, звинувачених у сепаратизмі та підривній діяльності: Лонгина Цегельського, В'ячеслава Будзиновського, Миколи і Лева Ганкевичів, Івана Сіяка, Юліана Бачинського, Теофіла Меленя, Стефана Барана, Федора Короліва, Олександра Скоропис-Йолтуховського та ін. Наголошувалося на їхніх тісних контактах з професором М. Грушевським, з яким вони зустрічалися у Криворівні, а місцем їхнього побуту в Києві названо Український клуб "Родина" на вулиці Великій Володимирівській, де бували і керівники київських мазепинців. Серед головних — видавець "мазепинського" тижневика "Рада" Євген Чикаленко, Леонід Жебуньов (фінансово підтримував тижневик), Павло Лавров (Ю. Тищенко), декілька студентів і делегатів від мазепинських діячів Полтави, Харкова, Одеси, Катеринослава та ін. На зборах у "Родині" вони планували, заступивши львівських самостійників, що пішли на фронт чи емігрували в глибину Австрії, заснувати організацію, яка повинна була вести пропаганду серед населення і військ підросійської України [35; 36; 31, с. 71-74].

Наведений уступ з архівного документа свідчить як про недостатню поінформованість жандармських відомств, так і про свідоме перекручення фактів, що дозволяло будь-які прояви українського руху трактувати як "мазепинство" та "сепаратизм". Про це писав Ю. Тищенко у "Спогадах", аналізуючи т. зв. "Записку объ украинскомъ движеніи за 1914–1916 гг. съ краткимъ очеркомъ исторіи этого движенія, какъ сепаратистско-революціоннаго теченія среди населенія Малороссіи", яку під час Першої світової війни видав Департамент поліції царського режиму для службового вжитку, і опублікував у 1926 р. О. Гермайзе в "Українському Археографічному Збірнику" [3, с. 271-354].

Відносно названих вище осіб з боку поліцейських органів слід було чекати репресивних дій. Період конспірації, до якої

довелося вдатися, не був, проте, бездіяльним* [7, с. 84]. Саме тоді Ю. Тищенко зайнявся літературною творчістю, в якій відчував визрілу потребу — видавнича й організаційна робота у "Дзвоні", насичене політичне життя не сприяли реалізації його письменницького потенціалу. Невдовзі в Харкові було видано збірник українських пісень, підписаний псевдонімом О. Кадило [25]. Укладаючи цей збірник, Ю. Тищенко користувався працями відомих фольклористів і етнографів, вибираючи звідти найкращі, на його думку, зразки народної творчості. Як видно з передмови, визнаючи за народом велику творчу силу, автор особливо високо ставив його пісню — джерело живої мови та глибокого поетичного змісту, важливу складову народної духовної культури. Книга містить пісні про кохання — переважно з Лівобережжя, в тому числі літературного походження, — на слова Т. Шевченка, М. Кропивницького, В. Забіли, Є. Гребінки, М. Петренка. До наступних збірників планувалось зібрати й упорядкувати пісні іншого змісту, що в силу обставин не було зреалізоване.

Натомість Ю. Тищенко вийшов з підпілля й розпочав партійну діяльність.

На початку літа 1915 р. стало відомо, що книгарня "Літературно-Наукового Вістника" в Києві через недбальство чи невміння працівника Й. Сироїда, якого прислав зі Львова тодішній голова Наукового товариства імені Шевченка С. Томашівський, вкрай занепала, до того ж, її роботі з початком світової війни чинились адміністративні перешкоди. Харківська філія залежала від неї і опинилася в непевному становищі. Щоб зберегти важливу для Харкова книгарню, В. Винниченко, Ю. Тищенко і Л. Юркевич викупили її для видавничих потреб. Необхідну частину коштів передала мати Л. Юркевича, всі формальності стосовно придбання книгарні залагоджував С. Луценко, а на Ю. Тищенка лягло її провадження. З обережності всю організаційну і бухгалтерську роботу виконували вдома. Детальніше про це дізнаємось з

* З листа В. Винниченка до Л. Юркевича в Женеву, датованого 22 грудня 1914 р. [зберігається в архіві Л. Юркевича в Женеві]: " ... [Тищенко] у Харкові і робить собі далі, наче нічого з ним не було. Такі бадьоренькі листи пише...".

листа В. Винниченка до Л. Юркевича в Женеву від 1 грудня 1915 р: "... Даремне ти так негативно поставився до книгарні. Справа потрібна. <...> Єдине культурно-національне місце на Україні це книгарні. Без них все національне життя замре. Ми тебе не виключили з числа спільників, маючи на увазі, що ти потім все одно пристанеш до нас. Все підприємство книгарні належить до "Дзвону". Справи її йдуть добре і дефіциту не буде. А навпаки" [7, с. 87].

Книгарня стає справжнім партійним осередком. Завдяки сприятливим умовам вдалося провести кілька конференцій і нарад УСДРП з товаришами з партії Я. Довбищенком, Я. Левченком та ін. На одній з них, що мала об'єднуючий характер, заслухали звіт Дмитра Шабали — посланця Союзу визволення України, колишнього члена Катеринославської організації УСДРП, який повернувся з австрійського полону — табору Кніттельфельд [24, с. 232]. Як зазначає І. Патер, найавторитетнішими на той час були Катеринославська, Харківська, Полтавська, Київська організації УСДРП, які підтримували контакти з СВУ та перебували під його певним ідейним впливом [24, с. 154, 235].

Про цей виступ дещо скептично, що, певною мірою, характеризує його ставлення до СВУ, писав В. Винниченко Л. Юркевичу у згадуваному вище листі: "Після того, як рух побільшився, Визвольники [члени СВУ] спокусили одного нашого робітника, що попав у полон. Вони його загітували і помогли втікти на Україну, взявши обіцянку вести пропаганду їх ідей. Дали грошей і потім ще прислали. Він справді дуже пронявся їхнім духом, і його тепер трудно збити, хоч він хитається. З оповідань сього робітника і деяких обставин ясно видно, що на Україні у визвольників нема рішуче ніяких зв'язків" [7, с. 86].

Загалом українські партії Наддніпрянщини дуже стримано поставилися до СВУ як до організації, а його політичну орієнтацію сприйняли неприхильно. І. Патер пояснює це, насамперед, відсутністю єдності в діях національно-політичних сил й, певною мірою, амбіційністю окремих діячів. Виняток становили саме перелічені ним організації [24, с. 154, 235]. С. Наумов, однак, вважає таке твердження хистким і бездоказовим і схиляється до думки, що більшість членів цих організацій не бажала перемоги

Росії у війні, але і до СВУ ставилась критично, пріоритетними вважаючи боротьбу проти "внутрішнього ворога" — царизму, за політичне і соціальне визволення, автономію України. На Лівобережжі цю позицію, переконаний він, найвиразніше репрезентувала саме Харківська група УСДРП, хоча і не завжди послідовно, свідченням чого і була зустріч лідерів цієї групи улітку 1915 р. із представником СВУ [21, с. 279]. Попри все є очевидним, що праця Союзу певною мірою активізувала затихлі на Наддніпрянщині організації УСДРП, в тому числі і Харківську.

Припинивши свою діяльність як партія в 1907 р., УСДРП протягом наступних років зберігала присутність на Лівобережжі, передусім на Полтавщині і в Харкові, де свого часу виникла Революційна українська партія (РУП-УСДРП). За даними С. Наумова, що істотно розширив і поглибив уявлення про український політичний рух на Лівобережжі та визначив його кількісні параметри, рівень і характер цієї присутності змінювались: у другій половині 1907 р. це була активна діяльність більшості організацій, у 1908–1911 рр. головним чином велась боротьба за виживання і збереження партійних структур, а в передвоєнні роки зафіксовано лише епізодичні прояви існування окремих партійних груп. Зрозуміло, що війна ситуації не поліпшила. За два з половиною роки діяльність УСДРП на Лівобережжі незначною мірою виявилась тільки в Харкові. Враховуючи її малочисельність, відсутність інформації про комітет, інших атрибутів організації, можна стверджувати, що фактично це була група УСДРП, яка номінально зберігала статус організації [21, с. 208, 209]. За Я. Довбищенком, вона існувала з літа 1915 р. до початку 1916 р. [30, с. 15, 16], до того часу — перебувала в підпіллі: зокрема Ю. Тищенко, проживши в Харкові півроку, не знав про її існування [32, с. 45, 47]. Очевидно, відновлення діяльності організації та встановлення контактів з харківським робітництвом пов'язується з нарадою влітку 1915 р. в Карачівці під Харковом, учасниками якої були: В. Винниченко, Ю. Тищенко, Я. Довбищенко, Я. Левченко та ін. Очолили осередок Я. Довбищенко, Ю. Тищенко та С. Іваницький.

Зменшення кількості первинних організацій, їх розрізненість, нестача матеріальних можливостей, розбалансованість суспільного життя, пасивність населення та інші винятково несприятливі

чинники зумовили збідніння засобів ідеологічної боротьби, зокрема партійної преси. Переслідування легальних видань, переважно за статтею 129 "Криминального Уложения", стає однією зі звичних складових царського суду стосовно діяльності українських політичних партій та угруповань різного спрямування. Поява 1910 р. циркуляра про інородців та сепаратизм дала судовій владі додаткову підставу для подібних дій. Тим більше, що з початком Першої світової війни вступив у дію закон про воєнну цензуру і нависла заборона над усією видавничою діяльністю.

Фактично почався погром українського не тільки політичного, а й культурного життя. Але найдошкульнішого удару було завдано періодиці національного спрямування. У грудні 1914 р. як неблагонадійну особу заарештували М. Грушевського — ініціатора важливих тогочасних видавничих проектів. У кінці 1914 р. — на початку 1915 р. київський губернатор припинив на весь час воєнного стану випуск "Літературно-Наукового Вістника" (у жовтні 1914 р. з'явилась остання, подвійна, книжка за дозволом військової цензури), місячників "Дзвін" (на шостому числі другого річника), "Українська хата", "Світло", що з ними був пов'язаний Ю. Тищенко, а невдовзі — "всіх періодичних видань на малоросійському наріччі" [6, с. 137]. По суті відновлювалась дія указу 1876 р. і накладалося табу на українське друковане слово [16, с. 59]. Заборонні розпорядження поширено і на книгарні: обмежено роботу одного з найбільших книготорговельних осередків у Києві — книгарні "Літературно-Наукового Вістника", яку заснували М. Грушевський і Ю. Тищенко. Це значно ускладнило роботу видавництв чітко окресленого українізаційного спрямування, утворених у Києві після 1905 р.

Перша світова війна, як момент надзвичайного напруження сил суспільства, мобілізації всіх його прошарків, принесла нову хвилю наростання національно-визвольного руху, що позначилося і на видавничій сфері. Журналісти, усвідомлюючи значення преси для національного розвитку, відчайдушно протидіяли владі. Було вирішено видавати часописи поза межами Києва, де ще не встигла розгорнутися військова цензура. Лінію "Літературно-Наукового Вістника" намагається продовжити "Основа" в

Одесі (редактор — А. Ніковський)* [11, с. 215]. Її вихід зупинили після третього числа на весь час перебування Одеського Військового округу у воєнному стані через статті сепаратистського напряму [38].

Важливим видавничим осередком стає Харків, де між двома революціями не припинялась культурно-просвітня праця, спрямована на піднесення свідомості громадян, прищеплення суспільству думки про необхідність української національної автономії.

Саме Харків пов'язаний із новим етапом видавничої діяльності Ю. Тищенка. Хоч тут, як і всюди, справа українського періодичного друку наштовхувалася на значний опір адміністрації, все ж партії наполегливо намагаються налагодити свою видавничу діяльність на тлі загострення національних проблем напередодні війни, посилення суспільної уваги до них, деякого пожвавлення українського руху. Центральною проблемою стає визначення та донесення до суспільства ставлення до війни, протиборчих сторін та їхньої політики у глобальному й українському вимірах.

Надзвичайно важливими дослідник І. Михайлин вважає спроби УСДРП заснувати в Харкові свою партійну журналістику [18, с. 298]. Майже одночасно тут виходять дві легальні газети — "Слово" і "Гасло". "Слово", ініційоване місцевою організацією УСДРП (під такою ж назвою виходив у Києві в 1907–1909 рр. легальний соціал-демократичний орган; відповідальний редактор — С. Петлюра, видавець — О. Корольова), стало першим українським робітничим часописом Харківщини. Улітку 1915 р. в Карачівці, на спільній нараді з представниками катеринославської групи, вирішено клопотатися про дозвіл на видання тижневика, який мав би стати "безпартійним, але в головному робітничим" [32, с. 48]. Поки тривав розгляд подання, ініціатори зайнялися формуванням редакційного портфеля й організацією передплати. На відповідального редактора й видавця запрошено цілком благонадійну людину, не українця за походженням — Ф. Камалова. Редагування мав здійснювати В. Винниченко, фактичне ведення редакції й адміністрації доручено Ю. Тищенкові і Я. Довбищенкові.

* Практично втілювали видання в життя члени одеського культурно-освітнього товариства "Українська Хата" І. Гаврилюк і В. Буряченко.

Дозвіл на видання “Слова” отримано на початку жовтня 1915 р. Газета не декларувала партійного статусу, а зареєструвалась як приватне видання з поміркованою програмою. Головними її співробітниками стали В. Винниченко, Я. Довбищенко, Ю. Тищенко за участі С. Петлюри, В. Садовського та ін. Ю. Тищенко разом з Я. Довбищенком відповідали за рубрику нотаток, листування та хроніку.

Отож, біля витоків цього “безпартійного” видання стояли провідні діячі УСДРП. Оголошено передплату — річну, піврічну, квартальну, інформовано про передплатну вартість, ціну окремого примірника тощо. Передплату на газету приймали українські книгарні, які відкрив Ю. Тищенко у Харкові, Києві, Катеринодарі, а також — у Катеринославі, Петрограді. Редакція і контора “Слова” знаходилася в Харкові, на Лопанській набережній, 3.

21 жовтня 1915 р. вийшло перше число, яке профінансувало видавництво “Дзвін” [10, с. 208, 209]. Подібно до інших періодичних видань соціал-демократичного напряму (“Боротьба”, “Праця”, “Земля і Воля” та ін.), “Слово” пропагувало не лише програмні і партійні завдання, але й національні вимоги — автономію України зі своїм представницьким органом, а також порушувало цілий спектр політичних, соціально-економічних, культурно-освітніх проблем українського народу в Російській імперії.

Саме серед робітників редакція ширила українські національні ідеї, бо, як відзначалось у передовій статті першого числа (стаття не підписана, але, очевидно, авторства В. Винниченка), “...ніяке робітництво так не покривджене, так не знесилене, як українське. Здається, ні одна нація так не упосліджена, як українська. Але це тим паче не повинно спиняти нас. Навпаки... міцніше ми повинні зціпити зуби і з незламною, освяченою болем рішучістю боротися з тим, що дає нам біль, і образи, і страждання. Війна показала, що за сила в чуттю до своєї нації навіть тим, які гостро не відчували того...” [23, с. 1].

Наведений уступ, властиво, дає цілком вичерпну характеристику політичного обличчя газети. У такому ж дусі подавали матеріал рубрики: “Робітниче життя”, “Міжнародний робітничий рух”, “Українське життя”, “Листи до редакції”, “Листування редакції”, “Книжки, надіслані до редакції” та ін. Популяризовано

інші українські видання, як, наприклад, перший номер місячника "Основа" (Одеса, серпень 1915), твори В. Винниченка, Х. Майстренка, А. Кащенка та інших авторів.

Газета значною мірою мала виконувати функції збереження й об'єднання тих незначних сил, що залишилися по урядовій і громадській реакції від українського соціал-демократичного руху. Всю діяльність — як суто літературну, так і організаційну, доводилось здійснювати обмеженими силами. Перебуваючи на дотації, газета своєю базою мала робітничі дописи і кореспонденції з місць.

Видання все ж отримало відчутний резонанс. Про попит на газету йшлося в численних відгуках на її адресу. В рубриці "Листи до редакції", яку редагували Ю. Тищенко і Я. Довбищенко, надруковано лист робітників з Петрограда: "Ми стомилися, ждучи своєї часописі, свого органу, який би правдиво освітлював наше життя, стояв би за наші інтереси, вказував би нам дорогу! …Ми розуміємо, що для того, щоб наше "Слово" жило повним життям, щоб воно глибоко торкалось наших інтересів і всього життя робітничого, — повинні робити все, що ми обов'язані, що ми в силі! Ми будемо вишукувати передплатників, збирати і надсилати відомости з нашого життя. Коли ми, всі робітники українські, виконаємо наші обов'язки до "Слова", тоді воно буде міцне, голосне і правдиве, тоді ми вповні матимемо право ставити ріжні вимоги до його. Так берімось же одностайно до утримання і розвитку нашого "Слова".

"Ми українці, — писали інші, — долею закинуті на Берестово-Богодухівську рудню з різних кутків дорогої України… Щиросердечно вітаємо вихід рідної газети "Слово" [17].

Тижневиком зацікавилися і в студентському середовищі. В день виходу першого номера — 21 жовтня збори тимчасового правління історичного гуртка при Харківському університеті ухвалили вести переговори з редакціями газет "Слово" і "Гасло" про налагодження співпраці [37, арк. 182, 182 зв.].

Однак втрутилась цензура — видання було позиціоноване як антидержавне, відтак другий номер жандармерія сконфіскувала ще в друкарні. Редакція спробувала відстояти часопис, розіславши в інші газети ("День", "Рабочее Утро", "Наше Діло", "Украинскую

Жизнь", "Русскія Вѣдомости", "Нашъ Голосъ") листи агітаційного характеру [34]. У зв'язку з цим Департамент поліції просив Харківське губернське жандармське управління дозволу "…выяснить негласным путём составителей и распространителей письма к читателям" [37, арк. 236, 236 зв.].

Харківська адміністрація 24 жовтня 1915 р. постановою за номером 8481 "призупинила" зрештою видання "Слова" на весь час війни із застосуванням відповідних репресивних заходів [37, арк. 183]. Затримано її офіційного редактора — малопричетного Ф. Камалова, віддано до воєнного суду, а згодом вислано за межі губернії Ю. Тищенка, заарештовано багатьох співробітників. Друкарню оштрафували на 1000 карбованців [37, арк. 209 зв.]. Як зазначено в "Записке объ украинскомъ движеніи за 1914–1916 гг. съ краткимъ очеркомъ исторіи этого движенія, какъ сепаратистско-революціоннаго теченія среди населенія Малороссіи", — "...в первом номере газеты "Слово" были помещены статьи явно противоправительственного содержания и был отпечатан даже отчет о международной социалистической конференции в Циммервальде...; ...Изданию газеты "Слово" екатеринославские социал-демократы [...] придавали большое значение, имея в виду таким путем перейти от подпольной работы к легальной, хотя тенденции последней и должны были быть идентичны с задачами первой..." [3, с. 331-332]. Це і стало основним мотивом закриття газети.

Такою ж малоуспішною виявилась спроба В. Коряка видавати радикально спрямований орган "Гасло", який постійно знаходився під агентурним наглядом та жорсткою опікою жандармського відомства і був заборонений через антиурядову пропаганду після виходу п'ятьох номерів (з 19 листопада 1915 р. до 30 січня 1916 р.)* [21, с. 253; 37, арк. 183; 28, с. 49].

За агентурними даними, обидві харківські газети — і "Слово", і "Гасло", а також одеська "Основа" мали стати ланками загальноукраїнської мережі формально безпартійних періодичних

* Як і "Слово", газета не декларувала партійного статусу, її номінальним редактором-видавцем був В. Кравченко, але, за наявними даними, фактичне керівництво належало, швидше за все, Харківській організації Української партії соціалістів-революціонерів.

видань, які охоплювали б основні трудові верстви населення — робітників (“Слово”), селян (“Гасло”), інтелігенцію (“Основа”) [37, арк. 182, 183]. Якщо такі наміри справді існували, то вони, переконаний С. Наумов, могли належати тільки керівництву Товариства українських поступовців (ТУП) — широкого громадсько-політичного об’єднання прихильників різних політичних курсів незалежно від партійної приналежності [21, с. 253; 4, с. 84, 85]. У цьому зв’язку видавничі проекти фактичного лідера Товариства М. Грушевського, що ними опікувався Ю. Тищенко ще в київський період діяльності 1907–1913 рр. (“Літературно-Науковий Вістник”, “Село”, ”Засів”), його допомога українським есерам і есдекам, співробітництво з В. Винниченком та С. Петлюрою у літературно-видавничій галузі дійсно можуть відображати тривалу боротьбу за реалізацію важливого, але нездійсненного в тих умовах видавничого задуму.

Все-таки “Слово”, як і інші згадані видання, попри короткотривалість свого існування, ствердили потребу в українській пресі та засвідчили якісні зміни в українському національному житті: зріст кадрів свідомого громадянства, стрімке еволюціонування суспільно-політичної думки в національному напрямку.

При невисокому ідейно-теоретичному рівні і дещо однобічній інформації газети все ж вели цілеспрямовану роботу, були колективним агітатором і організатором, виконували притаманну партійній пресі пропагандистську роль[*].

Але на цьому, як констатує І. Михайлин, скінчилась історія тогочасної української партійної журналістики в Харкові [18, с. 284]. Постала потреба виробити інший план праці серед робітництва. Члени харківської групи УСДРП вирішили випускати нелегально робітничий орган у Катеринославі — місті, яке

[*] Усі перелічені газети В. Ігнатієнко характеризував як такі, що, перебуваючи в тісних цензурних рамках, не могли бути цікавими і видавались головним чином для того, щоб показати, що українські громадські сили в усяких обставинах змагаються з російською реакцією, тобто виступали своєрідними покажчиками боротьби (див.: *Ігнатієнко В.* Українська преса (1816–1923 рр.): Історико-бібліографічний етюд / *В. Ігнатієнко.* — Харків : Державне вид-во України, 1926. — (Науково-популярна бібліотека книгознавства за ред. Ю. Меженка; Вип. 6). — С. 60.

вирізнялося помітною динамікою суспільного руху і в революційному житті якого велику роль відігравав В. Винниченко. Саме це стало головною темою обговорення на катеринославській конференції наприкінці жовтня 1915 р.* [7, с. 85] Туди від харківської групи УСДРП був делегований Ю. Тищенко й заступав В. Винниченка, що не зміг приїхати з Москви через конспіративні причини. Виголосив його тези і настанови, доповів про стан справ партії на харківських підприємствах [32, с. 51]. Про цей виступ йшлося у відповідному контексті в уже згадуваній "Записке объ украинскомъ движеніи за 1914–1916 гг. съ краткимъ очеркомъ исторіи этого движенія, какъ сепаратистско-революціоннаго теченія среди населенія Малороссіи". Так, "Записка" акцентує на тому, що доповідач з Харкова, представник УСДРП — козак Полтавської губернії Федор Павлов Горох (Ю. Тищенко) перед тим мав зустріч із прибулим нелегально з-за кордону визначним діячем партії і письменником, провідником українського руху Володимиром Кириловичем Винниченком, пов'язаним із СВУ. Виступаючи від його імені, доповідач, торкаючись питання про війну, нібито переконував, що ціль Німеччини — завоювання Києва й всієї України буде досягнена, що дасть українському народові незалежність, а тому необхідно надавати повну допомогу Німеччині для її остаточної перемоги над Росією і т. п. Сам Ю. Тищенко у спогадах такий виклад матеріалу спростовував, особливо у тих пунктах, де йшлося про Німеччину, хоча достовірність інформації про свій виступ загалом визнавав [37, арк. 250 зв.; 32, с. 55, 56]. Як друг і помічник В. Винниченка, він не раз озвучував його позицію, почасти, можливо, і поділяючи її, про, як можна припустити, необхідність пов'язати українську справу зі світовим конфліктом, що, властиво, збігалося з політичними цілями СВУ. А так як пронімецька орієнтація знаходила своїх прихильників майже у всіх політичних течіях, зокрема в УСДРП (наведені дані стосуються другої половини 1915 р., що не виключає впливу воєнної кон'юктури), то саме це змушує С. Наумова сумніватися в щирості спростувань Ю. Тищенка [21, с. 279].

* У листі В. Винниченка до Л. Юркевича, датованому 1 грудня 1915 р., є свідчення того, що фактично готовим до друку було перше число іншої нелегальної газети, яку, очевидно, планували видавати у Катеринославі.

У спогадах Ю. Тищенко запевняє, що В. Винниченко з багатьох причин рішуче відмежовувався від СВУ, вказує також на цілий ряд неточностей у висвітленні "Запискою" українського руху [32, с. 49]. Своєї ж позиції щодо СВУ Ю. Тищенко не оприлюднює, хоча в жандармських джерелах неодмінно зображається як "мазепинець-самостійник", тісно пов'язаний із цією організацією. Певною мірою це можна пояснити тенденційністю жандармських відомств та недостатньою їхньою поінформованістю, в тому числі і щодо особи Ю. Тищенка, який від 1907 р. намагався займатися в основному видавничою справою. До того ж, він входив деякий час до Управи Товариства Українських Поступовців [29, с. 162, 163], яке, як відомо, мало суттєві ідеологічні і тактичні розбіжності з СВУ. Конкретніші висновки стосовно цього питання можна буде зробити лише на підставі опрацювання ширшої джерельної бази. Але безумовним фактором впливу на суспільно-політичні погляди і Ю. Тищенка, і В. Винниченка були зміни у реаліях історичної доби.

Засідання відбувалося у приватному помешканні Дмитра і Марії Лисиченків* [31, с. 73] на вулиці Польовій, де в першій половині 1914 р. жило подружжя Винниченків [2, с. 225]. Конференція пройшла успішно, тієї ж ночі Ю. Тищенко повернувся до Харкова й почав готувати звіт В. Винниченкові. Однак стало відомо, що на конференції знаходився провокатор, а за кожним її учасником стежили детективи. Негайно через довірену особу було попереджено В. Винниченка в Москві, куди згодом вирушив і Ю. Тищенко** [7, с. 86]. Вже наступного дня повертався до

* У спогадах про В. Винниченка Ю. Тищенко писав про Лисиченків як про надзвичайно віддане українській справі подружжя. Дмитро Михайлович Лисиченко був урядовцем правління Катеринінської [Катеринославської] залізниці, провідним членом УСДРП, утримував у Катеринославі українську книгарню "Слово"; Марія Олександрівна — активістка "Просвіти" і УСДРП, її тепло описав В. Винниченко в оповіданні "Босяк".

** Як видно із "Записки объ украинскомъ движеніи за 1914–1916 гг. съ краткимъ очеркомъ исторіи этого движенія, какъ сепаратистско-революціоннаго теченія среди населенія Малороссіи", російська поліція була досить детально поінформована про діяльність В. Винниченка і його зносини з українськими соціал-демократами у Катеринославі. Їй

Катеринослава з тим, щоб на місці оцінити ситуацію, яка виявилась невтішною. Багатьох заарештували, в тому числі і Д. Лисиченка, книгарню "Слово", якою той завідував, опечатали*. Ю. Тищенко знову вирушає до Харкова з думкою негайно сповістити В. Винниченка про усе, що трапилось. Навідуватись у книгарню "Дзвону" було ризиковано, довелось подумати і про зміну помешкання. Так, гостюючи у знайомих або зупиняючись у конспіративних квартирах, Ю. Тищенко перебув у Харкові до січня 1916 р. Тоді вирішив відвідати Катеринодар, де головним бухгалтером Кубанської залізниці працював його близький друг К. Безкровний. Та напередодні виїзду, в ніч на 16 січня, о першій годині Ю. Тищенка (під прізвищем Гарах) заарештовують і в супроводі жандармського полковника Попова доставляють у харківську політичну в'язницю [31, с. 75].

Спогади Ю. Тищенка про цей період доповнюються матеріалами з архіву Катеринославського губернського жандармського управління. Краєзнавець М. Чабан, займаючись історією масових арештів українського робітництва й інтелігенції в Січеславі в ніч на 27 листопада 1915 р., детально їх опрацював. Зокрема, посилаючись на ці документи, стверджує, що не через два-три тижні, як згадує Ю. Тищенко, рушав він знову з Харкова до

також було відомо про місце перебування В. Винниченка і Ю. Тищенка в Москві (готель "Економія") і ті прізвища, під якими вони там "прописувалися" (мельдувалися) (Шеремецинський, Гарах) і т. д. Те, що В. Винниченка самого не заарештовували, можна пояснити необхідністю вистежувати тих, з ким він контактував.

* Книгарня "Слово" постала в 1912 р. і була тим центром, в якому планувалося розпочати українське видавництво в Катеринославі. "За реакції, що запанувала зі всесвітньою війною й поклала важку лапу на київські українські видавництва та мала задушити всякі вияви українського руху, потреба в книжці не зменшилась", — згадував 1930 р. Д. Лисиченко (цит. за: *Чабан М.* Книгар Дмитро Лисиченко / *М. Чабан* // Кримська світлиця. — [Сімферополь]. — 2001. — 19 січ. — С. 19). Справа з організаційного і з матеріального боку розпочалася якнайкраще, і можна було сподіватися на успіх і розвиток. Серед численних прихильників створення такого видавництва був також і Ю. Тищенко. Несподівані арешти серед українського робітництва й інтелігенції в місті наприкінці листопада 1915 р. перекреслили ці ініціативи.

Катеринослава, а на третій день — 30 листопада. Насправді помилки тут немає. Доводиться лише уточнити: через два чи три тижні, — пише Ю. Тищенко, — йому стало відомо про провокатора, присутнього на партійних зборах у Катеринославі [31, с. 73]. Надалі події дійсно розвиваються дуже стрімко. Ю. Тищенко їде до Москви, щоб попередити про небезпеку В. Винниченка. Повертаючись з Москви, не зупиняючись у Харкові, заїжджає до Катеринослава, щоб оцінити ситуацію в партійній організації. Того ж дня — 30 листопада повертається додому, до Харкова. Зберігся корінець телеграми, датованої цим числом, яку В. Винниченко дав при пересадці в Синельниковім.

М. Чабан спростовує й дату арешту, яку назвав Ю. Тищенко, подаючи іншу — 22 січня 1916 р. [40, с. 92-94]. Мотивує це тим, що Ю. Тищенко, пишучи свої спогади через багато років на чужині, міг припуститися неточності, а жандармським архівам у даному випадку немає підстав не довіряти.

Цю ж дату з посиланням на матеріали Державного архіву Харківської області наводить і С. Наумов, описуючи "ліквідацію" у ніч на 22 січня 1916 р. в Харкові вигаданої жандармами "Української революційної організації", де серед арештованих виявились Ю. Тищенко, Я. Довбищенко, А. Заливчий, В. Корякін (Коряк), В. Глуходід, які після слідства були вислані в адміністративному порядку з Харкова [21, с. 208, 209; 18, с. 284]. Ці несуттєві на перший погляд уточнення необхідні для створення достовірної хроніки національно-визвольного руху на Лівобережжі і Січеславщині напередодні Лютневої революції та участі в ньому Ю. Тищенка.

Після конференції, яка мала такі тяжкі наслідки для українського руху в краї, почались особливо настійливі розшуки і В. Винниченка. Попереджений Ю. Тищенком, він міняє кількаразово мешкання і прізвище. На початку 1916 р. нелегально перебував у маєтку свого давнього друга і мецената Є. Чикаленка в селі Перешорах на Херсонщині*. У травні 1916 р., на виклик хворої дружини Розалії Яківни, знову повернувся в підмосковну схованку, де жив до революційного спалаху в березні

* Сам Є. Чикаленко у 1914–1917 рр. майже постійно перебував за межами України, зазнавши переслідувань російської поліції.

1917 р., займаючись літературною працею та редагуючи український тижневик "Промінь".

Над Ю. Тищенком восени 1916 р. в Одесі відбувається суд, який його виправдовує. Як військовозобов'язаний, він відбуває на фронт. У серпні наступного року після закінчення бойових дій одразу повертається до Києва.

Діяльність Ю. Тищенка періоду Першої світової війни, таким чином, можна охарактеризувати як значною мірою активну і важливу. Видавнича праця його тісно переплелася з політичною. При обмежених творчих, матеріальних і поліграфічних можливостях, в умовах постійного переслідування, було згуртовано однодумців, засновано партійний орган, що актуалізував проблеми робітництва, оприлюднено позицію. Напрям діяльності органу поряд з В. Винниченком та іншими чільниками УСДРП визначав також і Ю. Тищенко. Значення цих ініціатив він спробував окреслити через багато років, на еміграції, виступивши 21 березня 1952 р. на засіданні Історичної секції Української Вільної Академії Наук у США із доповіддю на тему "Український революційний рух в освітленні царської жандармерії (охранки) і в дійсності в роки 1914–1916"* [37, арк. 250 зв.; 3; 7, с. 86, 32, с. 49, 55, 56]. Розкриваючи важливі сюжети видавничої і політичної діяльності у Харкові у цей період, переконливо спростовував твердження деяких сучасників про нібито кволе життя харківської громади в роки Першої світової війни і стверджував, що ключовим фактором формування національної свідомості в Харкові була саме політична й пов'язана з нею видавнича діяльність лідерів УСДРП.

Висновки Ю. Тищенка, попри очевидні пересади в них, потрібно брати до уваги. Його спогади і спостереження мають, без сумніву, цінність, адже він виступив не тільки як знавець історії українського національно-революційного руху XX ст., але й як безпосередній його учасник, що, до того ж, знаходився на відповідальних позиціях. Не менше значення має зв'язок Ю. Тищенка

* Для своєї доповіді Ю. Тищенко використав матеріал "Записки объ украинскомъ движеніи за 1914–1916 гг. съ краткимъ очеркомъ исторіи этого движенія, какъ сепаратистско-революціоннаго теченія среди населенія Малороссіи".

водночас і з радикально-революційними течіями тогочасного українства (УСДРП), і з його поміркувано-ліберальними колами (Провід ТУПу). Отже, його матеріали і оцінки, незважаючи на неминучий для кожного сучасника й мемуариста суб'єктивізм, мають першорядне значення для дослідників, тим більше, що архіви українських політичних організацій того часу здебільшого загинули, а зазначений період, загалом, недостатньо інформаційно забезпечений. Принаймні, до тих пір, доки доступ до наявних архівних матеріалів був регламентований, спогади Ю. Тищенка, поряд зі спогадами інших учасників українського руху, слугували важливим інформаційним джерелом для досліджень.

Підсумовуючи, віддамо належне суспільно-політичним і видавничим ініціативам прибічників Ю. Тищенка в роки Першої світової війни. Виважена оцінка та з'ясування об'єктивної ролі кожного з них в українському русі вельми актуальні. Це дозволить не тільки заповнити все ще наявні прогалини в біографіях діячів, у тому числі й Ю. Тищенка, а й краще уявити тогочасний український національно-культурний процес і загалом, і в його локальних особливостях. І хоча, зрозуміло, ні засноване ними "Слово", ні інші названі вище газети не могли претендувати на роль виразників національних інтересів, тобто на роль національної преси, все ж були реальним кроком у діяльності цих осіб та поряд з іншими ініціативами творили підґрунтя для подальшої видавничої і політичної роботи в краї.

Нову потужну хвилю політичної і суспільно-громадської діяльності з важливою її складовою — видавничою принесе вже 1917 р. Активним учасником цих подій стане Ю. Тищенко.

1. *Винар Л.* Чому Михайло Грушевський повернувся на Україну в 1914 році / *Л. Винар* // Михайло Грушевський: історик і будівничий нації : ст. і матеріали. — Нью-Йорк ; Київ ; Торонто : Українське Історичне Товариство ; Інститут Української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1995. — С. 188-193.
2. *Володимир Винниченко.* Щоденник / *Винниченко Володимир ;* [ред., вступ. ст. і прим. *Г. Костюка]*. — Едмонтон ; Нью-Йорк, 1980. — Т. 1. — 500 с.
3. *Гермайзе О.* Матеріяли до історії українського руху за світової війни / *О. Гермайзе* // Український Археографічний Збірник Археографічної Комісії Вільної Української Академії Наук. — Київ, 1926. — Т. 1. — С. 271-354.

4. *Гирич І.* "Федераліст" очима "самостійника" (до історії написання статті А. Жука "М. Грушевський та СВУ") / *І. Гирич* // Молода нація. — 2002. — № 3. — С. 83-110.
5. *Голуб А.* Маловідомі сторінки діяльності українських соціал-демократів на Катеринославщині в роки Першої світової війни / *А. Голуб* // Історія України. Маловідомі імена, події, факти : зб. ст. — Київ, 1999. — Вип. 8. — С. 299-302.
6. *Гунчак Т.* Україна. Перша половина XX ст.: нариси політичної історії / *Т. Гунчак*. — Київ, 1993. — 288 с.
7. *Дорошенко Д.* З історії української політичної думки за часів світової війни / *Д. Дорошенко*. — Прага, 1936. — 99 с.
8. *Дорощук Н.* Роль української преси Наддніпрянщини в розвитку національно-визвольного руху в роки першої світової війни / *Н. Дорощук* // Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повідомл. третьої Всеукр. наук.-теорет. конф. 22-23 груд. 1995 р.; [за ред. *М. М. Романюка*]. — Львів, 1995. — С. 77-79.
9. *Животко А.* Історія української преси / *А. Животко*; [упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. *М. С. Тимошик*]. — Київ : Наша культура і наука, 1999. — 368 с. — ("Літературні пам'ятки України").
10. *Животко А.* Історія української преси / *А. Животко*. — Мюнхен, 1989. — 334 с.
11. *Ігнатієнко В.* Бібліографія української преси 1816–1916 рр. / *В. Ігнатієнко*. — Київ ; Харків, 1930. — 287 с.
12. Історіографію питання див.: *Юркевич О.* Юрій Тищенко — видавець, книгар, публіцист: період становлення (1906–1913) / *Олександра Юркевич* // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника : [зб. наук. пр.]. — Львів, 2008. — Вип. 1 (16). — С. 127-157.
13. *Качмар Л.* Галичина в політичному житті наддніпрянських емігрантів на початку XX ст. / *Л. Качмар*. — Львів : Астролябія, 2002. — 155 с.
14. *Костюк Г.* Володимир Винниченко та його доба: дослідження, критика, полеміка / *Г. Костюк*. — Нью-Йорк, 1980. — 283 с.
15. *Крупський І.* Національно-патріотична журналістика України (друга половина XIX — перша чверть XX ст.) / *І. Крупський*. — Львів : Світ, 1995. — 184 с.
16. *Крупський І.* Українська преса Наддніпрянщини 1905–1914 рр.: формування мережі, еволюція висвітлення суспільно-тематичної тематики / *І. Крупський* // Магістеріум. Журналістика. — Київ : Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2006. — Вип. 22. — С. 57-61.
17. Листи до редакції // Слово. — [Харків]. — 1915. — 21 жовт. — С. 4.
18. *Михайлин І.* Нарис історії журналістики Харківської губернії. 1812–1917 / *І. Михайлин*. — Харків : Колорит, 2007. — 366 с.: іл.

19. *Нагорна Л.* Україна між двома революціями: бонапартизм влади і суспільна радикалізація. Українські соціалісти на роздоріжжі / Л. Нагорна // Україна: політична історія XX — початок XXI ст. [редрада: *В. М. Литвин* (голова) та ін. ; редкол.: *В. А. Смолій, Ю. А. Левенець* (співголови) та ін.]. — Київ : Парламентське вид-во, 2007.
20. *Наумов С.* Суспільно-політичний рух у 1907–1914 роках / *С. Наумов* // Історія міста Харкова XX століття. — Харків : Фоліо, 2004. — С. 111-119.
21. *Наумов С.* Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. XIX ст. — лютий 1917 р.) : монографія / *С. Наумов*. — Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2006. — 344 с.
22. *Наумов С.* Харків у роки Першої світової війни / *С. Наумов* // Історія міста Харкова XX століття. — Харків : Фоліо, 2004. — С. 120-131.
23. Од редакції // Слово. — [Харків]. — 1915. — 21 жовт. — С. 1.
24. *Патер І.* Союз визволення України: проблеми державності і соборності / *І. Патер* ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Львів, 2000. — 346 с.
25. Пісні про кохання / [уклад. і авт. передм.] *О. Кадило [Ю. Тищенко]*. — Харків : Степ, 1915. — 68 с., IV с.
26. *Сарнацький О.* Ставлення царської адміністрації та цензури до легальної преси українських політичних партій у 1914–1916 рр. / *О. Сарнацький* // Історичний журнал. — 2004. — №9 (15). — С. 34-40.
27. *Сарнацький О.* Царизм та українські політичні партії (1900–1917 рр.) : монографія / *О. Сарнацький*. — Запоріжжя : Запорізький нац. техн. ун-т, 2006. — 709 с.
28. *Скорик М.* Особливості розвитку преси Харківщини (1812–1917) / *М. Скорик* // Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повідомл. п'ятої Всеукр. наук.-теорет. конф. 27-28 листоп. 1998 р.; [за ред. *М. М. Романюка*]. — Львів, 1999. — Т. 5. — С. 46-49.
29. *Соневицький Л.* Заслужений український діяч про український революційний рух 1914–1916 рр. / *Соневицький Л.* // Студії з історії України: Праці Історично-Філософічної секції. — Париж ; Нью-Йорк ; Сидней ; Торонто, 1982. — 311 с. — (Записки Наукового Товариства імені Шевченка. — Т. 202).
30. *Степанюк В. [Лола О]*. З історії українського соціал-демократичного руху (1900–1918 рр.) / *В. Степанюк, Я. Довбищенко*. — Харків, 1918. — 32 с.
31. *Тищенко (Сірий) Ю.* З моїх зустрічей: спогади / *Юрій Тищенко (Сірий) ;* упоряд. *О. І. Сидоренко, Н. М. Сидоренко ;* передм. *М. А. Шудрі*. — Київ : Дослідницький центр історії української преси, 1997. — 106 [6] с., портр.

32. *Тищенко Ю.* Участь Володимира Винниченка в революційному русі 1914–1916 рр. / *Ю. Тищенко* // Володимир Винниченко (Статті й матеріали). — Нью-Йорк, 1953. — С. 43-56.
33. Українські літературні альманахи і збірники XIX–XX ст. : бібліографічний покажчик / склав *І. З. Бойко*. — Київ : Наук. думка, 1967. — 372 с.
34. Центральний державний історичний архів України у Києві (далі — ЦДІА). — Ф. 274, оп. 5, спр. 42. — Арк. 562.
35. ЦДІА України у Києві. — Ф. 307, оп. 1, спр. 81. — Арк. 7.
36. ЦДІА України у Києві. — Ф. 336, оп. 4, спр. 18. — Арк. 3 зв.
37. ЦДІА України у Києві. — Ф. 336, оп. 4, спр. 20. — Арк. 182-250 зв.
38. ЦДІА України у Києві. — Ф. 385, оп. 2, спр. 2. — Арк. 193-193 зв.
39. *Чабан М.* Володимир Винниченко у Січеславі / *М. Чабан* // Кримська світлиця. — 2001. — 18 трав. — С. 19.
40. *Чабан М.* Соратник Винниченка на Криворіжжі / *М. Чабан* // Кур'єр Кривбасу. — 2001. — Січ. — С. 91-94.

YURII TYSHCHENKO IN THE CONTEXT OF THE UKRAINIAN MOVEMENT IN KHARKIV AND KATERYNOSLAV DURING THE WORLD WAR I

Oleksandra Yurkevych

The article presents publishing, social and political activities of Yurii Tyshchenko during the World War I. The attention is paid to his collaboration with Volodymyr Vynnychenko in Slovo newspaper (1915) — the first workers periodical of Kharkiv region.

Keywords: *Yurii Tyshchenko, Volodymyr Vynnychenko, Kharkiv, Katerynoslav, Slovo newspaper.*

ЮРИЙ ТИЩЕНКО В КОНТЕКСТЕ УКРАИНСКОГО ДВИЖЕНИЯ ХАРЬКОВА И ЕКАТЕРИНОСЛАВА ПЕРИОДА ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Александра Юркевич

Освещается издательская и общественно-политическая деятельность Юрия Тищенко в период Первой мировой войны. Обращено внимание на его сотрудничество с Владимиром Винниченко в учреждении и издании "Слова"(1915) — первой рабочей газеты Харьковщины.

Ключевые слова: *Юрий Тищенко, Владимир Винниченко, Харьков, газета "Слово", Екатеринослав.*